

Българите в Северното Причерноморие

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

ВИЗАНТИЙСКАТА ИСТОРИЧЕСКА ТОПИКА: “БЪЛГАРИ-СКИТИ”, “СЛАВЯНИ-СКИТИ”

Ангел Николов

Както отбелязва Ф. Малингудис, наративните паметници от VI – X в. предават изображението на славяните като в криво огледало. “Въпреки това, обективна информация ... може да бъде отделена, ако бъдат отчетени съществените ендегенни фактори, ограничаващи безпристрастността на източниците, в частност – топосите, използвани при описанието на “варварите”, презрението към неверниците и т.н.”¹

Проблемът за топиката² на средновековните наративи, поставен от гръцкия изследовател, касае в не по-малка степен изворите за произхода и историята на българския народ и неговата държава. Тук ще се спра на кръга от представи за “скитския” произход на българите и славяните – един въпрос, който изисква специално внимание.

Ще започна с един пример, който добре илюстрира колко е важно да бъдат изолирани общите места в един извор, за да се постигне максималното възможно изчистване на историческата картина от литературни наслоявания.

Известна е съдбата на византийския император Никифор I Геник, загинал в сражението при Върбишкия проход на 26 декември 811 г. Според Теофан Изповедник (ок. 760 – 817/818), “Крум, като отсякъл главата на Никифор, набил я на кол много дни за показ на идващите при него племена и за наш позор. След това, като я взел, оголил черепа, обковал го отвън със сребро и като се гордеел, накарал да пият от него славянските вождове”³.

Навремето В. Бешевлиев свързва съобщението за направената от главата на Никифор чаша с разпространения сред прабългарите орендизъм⁴. След като привежда множество примери за изработване на чаши от черепи, пиене на кръв, човекоядство и т. н., авторът прави извода, “че това, що ни съобщава Теофан за черепа на Никифор, не е измислица, но един много разпространен обичай ... Освен това Теофан, който ... е бил съвременник на описаното събитие, мъчно би могъл да пише подобно нещо, ако той самият не е чувал за него”⁵.

По-късно В. Бешевлиев изтълкува засвидетелстваната в редица късноантични и ранновизантийски извори практика да се побиват глави на кол като стар, наследен от римската епоха, византийски триумфален обичай. “Същото това триумфално значение е имало и набучването на върлина главата на убития византийски император Никифор ...

може да се твърди, че българите са заели този особен вид триумф от Византия от желание да подражават на византийските държавни институции¹⁶.

И. Дуйчев е склонен да вижда в разказа на Теофан за главата на Никифор една легенда, възникнала в годините непосредствено след смъртта на императора. Той обаче е разколебан от аргументите на Бешевлиев за широкото разпространение в античността и ранното средновековие на обичая да се правят глави от черепите на победени противници и заключава, че е трудно да се прецени дали Теофан съобщава едно реално сведение или само предава народната мътва⁷.

Предпазлив скептицизъм относно стойността на свидетелството на чашата, направена от главата на Никифор I, изказва Н. Благовев. Авторът отбелязва, че е възможно Теофан “от умраза към Никифор да възпроизвежда някое по-старо известие. Херодот също съобщава, че скитите употребявали черепите на върлите си неприятели за чаши, като бедните ги покривали отвън с кожа, а пък богатите отвътре ги позлатявали”⁸.

Същото съобщение на Херодот прави впечатление и на Дж. Уъртли, който пише, че тази практика на скитите е отбелязана в редица други извори и поставя въпроса “дали Теофан (или неговият осведомител) е познавал някое от тези свидетелства у античните автори и просто е отнесъл към Крум най-лошото, което можело да се очаква от онези [племена], дошли от [земите] отвъд Дунавската граница, или това е изложение на един факт”⁹. Авторът се спира на втората възможност и припомня свидетелството на Павел Дякон (“който е по-малко вероятно да е познавал античната традиция, отколкото “ромейте”), че при разгрома на гепидите от съюзените войски на лангобарди и авари ок. 570 г. лангобардският крал Албоин убил гепидския владетел Кунимунд и направил чаша от черепа му¹⁰. “Ако този отблъскващ “скитски” обичай е бил все още жив сред ломбардите през шести век, не изглежда невъзможно той да е бил запазен през девети сред българите, и, следователно, това, което Теофан казва за главата на Никифор, да е истина”¹¹.

За по-пълноценното разбиране на тази византийска легенда за главата на император Никифор следва да припомним, че в редица византийски текстове българите системно са назовавани и описани като скити¹².

Специален интерес представлява отразената в хрониката на Михаил Сириец (1126 – 1199) легенда за тримата братя – скити, които начело на 30 000 души дошли от планината Имеон до река Танаис. Единият от братята, Булгариос, със своите 10 000 души, се отделил, достигнал до Дунав и се заселил с разрешението на император Маврикий в земите на Горна и Долна Мизия и Дакия. Другите двама братя се заселили в Берзилия, земята на аланите, и народът им бил наречен по името на по-възрастния от тях Хазариг¹³.

Михаил Сириец е заимствал това сведение от по-стар гръцки или сирийски извор, отразил проникването и заселването на отделни прабългарски групи в земите на юг от Долния Дунав още към края на VI в.¹⁴ Тази легенда е позната на редица византийски автори. Йосиф Генезий (X в.), след като назовава българите в хода на своето изложение “скити”, свързва тяхната поява на Балканите с владетеля Булгар, който произхождал от аварите и хазарите и се заселил с позволенieto на ромейте в Доростол и Мизия¹⁵. Според Лъв Дякон (ок. 950 – след 992/994), “мизите” (българите) се отделили от северните котраги, хазарите и хунавите, напуснали родните си места и след като бродили из Европа, превзели при управлението на Константин IV своята нова земя, която по името на родоначалника си Булгар започнали да наричат България¹⁶. Вероятно на базата на написаното от Лъв

Дякон в една византийска таблица на народите (запазена в ръкопис Vatic. – Urb. 140, от XIII в.) произходът на българите се свързва с техния предводител Булгар¹⁷. В житието на петнайсетте Тивериуполски мъченици, съставено от Теофилакт Охридски (1089. – 1126?), се казва, че за най-беззаконният и свиреп народ, наречен българи, нахлул от страните на Скития, като преминал река Истър и покорили цялата илирийска страна, древна Македония до град Солун и древна Тракия с околностите на Вероя и Филипопол¹⁸.

Вариант на “скитската легенда” предава и анонимният книжовник, съставил “Българския апокрифен летопис”: според него, пророк Исаяя по Божия заповед отделил една трета част от куманите, които били наречени българи, и ги заселил в Карвунската земя¹⁹. Доколкото през XI – XII в. византийските автори идентифицирали куманите (наред с печенегите и узите) като скити²⁰, то в гръцкия източник, използван от българския книжовник, явно е фигурирала познатата ни легенда за произхода на българите²¹. В потвърждение на това можем да привлечем предадения от Никифор Григора (ок. 1290/94 – ок. 1358/61) вариант на същата легенда: българите, които поначало били скити, получили името си от река Булга, а след време преминали с децата и жените си Искър, като завзели двете Мизии, Македония, Илирия. В своето изложение обаче Григора назовава “скити” именно куманите – така разбираме, че съгласно неговото схващане, българите са произлезли именно от “скитите” – кумани²².

Очевидно е, че всички приведени свидетелства за произхода на българите имат обща основа, като с течение на времето и в зависимост от историческата и географската информираност на съответния автор тази “скитска легенда” била видоизменяна, някои нейни елементи отпадали, за да бъдат заместени от нови детайли.

Как обаче да обясним появата на интересувашата ни легенда?

Известно е, че генеалогии на богове и народи през античността и средновековието често съдържали схема, в която има трима братя (понякога представени като трето поколение). Д. Фелинг предлага да бъде отхвърлена наследената от епохата на Романтизма представа, че тази схема отразява някаква устна традиция, широко разпространена в Европа и в Близкия Изток: “за мене изглежда ясно, че всички тези истории са произлезли от много по-тесни, литературни взаимовръзки”²³. Именно този извод за чисто литературния произход на генеалогични “предания” ни ръководи в нашето проучване.

Блестящ образец и пряк или индиректен първоизточник на толкова популярните генеалогични схеми е създадената от Херодот легенда (разказвана, според неговото съмнително твърдение, от самите скити) за първия скитски цар Таргитаос (син на Зевс от една от дъщерите на реката Бористенес), чийто трима синове си поделили властта над скитите и станали родоначалници на трите групи скитски племена²⁴.

Към тази традиция вероятно възхожда разгледаната от нас “скитска легенда” за произхода на българите във всичките ѝ варианти и модификации. Специално внимание заслужава предаденият от Теофан Изповедник²⁵ и патриарх Никифор (ок. 750 – 828)²⁶ разказ за разселването на петимата синове на владетеля на “стара голяма България” Кубрат. Мнозина изследователи²⁷ се съмняват в истинността на тази легенда. Изглежда, че назованите поименно Батбаян, Котраг и Аспарух са фигурирали при самото създаване на това “предание” като предводители на трите основни български групи в състава на Кубратова България, а въвеждането на неназованите поименно четвърти и пети син може

да свърже с една следваща трансформация на легендата, породена от стремежа на анонимния автор, цитиран от Теофан и от патриарх Никифор, да обясни широкото разселване на българските племена на териториите от Предкавказието до Италия.

Както вече отбелязахме, устойчивата и твърде популярна във Византия представа за българите като скитско племе се определя главно от обстоятелството, че те са дошли в долнодунавските земи от някогашните скитски области в Северното Причерноморие и Предкавказието²⁸. Архаизиращите тенденции у византийските автори обаче не остават единствено на ниво етнонимия, те не са и чисто стилистичен похват: за тях българите са *част от скитите*, мислени още от античните писатели като група от племена, които още от дълбока древност населявали северните предели на обитаемия свят. Парадоксално следствие от византийската представа за скитския произход на българите била представата, че и в земите на юг от Дунава те продължават да се придържат към древните скитски обичаи. Според наблюденията на М. Бибииков, етикетността на средновековното световъзприемане “по отношение на етнонимията ... води до създаване на мрежа от етнически представи, основани върху авторитета на античните свидетелства и изграждащи система, елементите на която – етнонимите – непосредствено или в определени ипостаси, са наложени върху съвременния на византийците свят. Съответно, върху названието на народа, който обитава в една или друга област, се пренася етнимонът на античното племе, живяло там”²⁹.

В. Бешевлиев е донякъде прав като отбелязва, че уподобяванията чрез архаични етноними “нямат никакво значение за определяне на етническата принадлежност на първобългарите”³⁰, но проучването на този феномен разкрива пред нас в по-голяма пълнота оня комплекс от исторически, политически, идеологически, географски схващания, предопределяли и формирали отношението на византийците спрямо българите в продължение на векове.

Според И. Дуйчев, за най-ранния период от съществуването на българската държава, когато първобългарският епически елемент все още се запазвал, отъждествяването на скити с първобългари или българи означавало просто продължение на византийската традиция да се дава името скити на източноевропейски или изобщо източни народи от тюркски или сроден произход. “Към средата на IX в. обаче името българи загубва в историческите извори своя първоначален етнически смисъл ..., превръща се в означение изобщо на поданиците на българската държава независимо от техния славянски или първобългарски произход ... Под името *скити*, следователно, византийските извори за по-късната епоха означавали вече напълно славянизирани българи. Чрез това минаваме към една по-разширена употреба на обозначението *скити* във византийските извори – като наименование на *славянски* или *славянизирани народи*”³¹.

Приведеното мнение на И. Дуйчев обаче трябва да бъде коригирано. Когато боравели с антични етноними, византийските автори от IX – XI в. едва ли са се интересували особено от сложните етно-политически и културни процеси, довели до появата на българския народ. Десетилетия след покръстването на българите император Лъв VI (886 – 911) ги поставя сред скитските племена, наред с маджарите – езичници³². Дори ерудираният византийски мислител Михаил Псел (1018 – сл. 1081) е склонен да говори за “скитите, наричани по-рано номади, а след това преименувани българи”³³, да назовава българската земя “скитска”³⁴, българския цар Иван Владислав – “предводител на скитите”³⁵, и да

представя войните на Юстиниан II и Василий II срещу българите като войни със “западните скити”³⁶. Обяснението на този своеобразен “ренесанс” в употребата на етнонима “скити” спрямо българите през X – XI в. може да се търси не само в дълбоката враждебност между българи и византийци, но и в пробудилия се по това време сред византийските просветени кръгове интерес към историческия труд на Херодот³⁷.

Изложените съображения ме карат да мисля, противно на Дж. Уъртли, че произходът на византийското “сведение” за направената от главата на император Никифор чаша е чисто литературен и няма връзка с никакви реални факти. Не издържа критика аргументът на Уъртли, че Павел Дякон – един западен автор, едва ли е познавал античната традиция и, следователно, неговото свидетелство за изготвянето на чаши от глави сред лангобардите през VI в. трябва да се приеме за автентично. Както ще видим, “скитската толика”, базираща се основно върху труда на Херодот, е намерила широко разпространение в римската литература и е добре позната на повечето средновековни латинезични автори. Така например, Енодий (473/4 – 521) в своето похвално слово за крал Теодорих пише за българите: “Тях не са поставили в затруднение, както трябва да се очаква, нито планинските масиви, нито изпречилиите се реки, нито липсата на храна, понеже смятат, че е достатъчно удоволствие да пият кобилешко мляко. Кой би устоял срещу противник, който се носи и храни от своето бързо животно? А какво ще кажете за това, че те са приучили грижливо към издръжливост на глад и тези животни, благодарение на които умеят да избягват глада? По какъв начин ездачът извлича от вимето на гладното животно храна, която, водим от съобразителността, се е погрижил то да не крие?”³⁸. Отговорът на този реторичен въпрос се съдържа у Херодот, който пише, че скитите доят кобилите си така: “взимали костени цеви, много подобни на флейти, вкарвали ги в срамните части на кобилите и духали с уста; докато едните духали, другите ги доели: твърдят, че го правели заради това: като духали, вените на кобилите се надували, а виметата им падали надолу”³⁹.

Свидетелството на Павел Дякон обаче е неавтентично по една много по-поста причина: наскоро У. Гофарт показва⁴⁰, че прочутият историк на лангобардите сам е съчинил легендата за чашата, направена от черепа на краля на гепидите Кунимунд, вдъхновен от един пасаж в исторически труд на Павел Орозий⁴¹. На свой ред, описанието от Орозий жестокости на тракийските племена, нахлули в римската провинция Македония във времето на управителя Апий Клавдий Пулхер (78 – 76 г. пр. Н. е.)⁴², едва ли са достоверни – става дума за страшни слухове, които добре “аргументирали” завоевателните стремежи на римляните на Балканския полуостров.

Както сам В. Бешевлиев отбелязва, изглежда в основата на появата на сюжета с главата на Никифор I у Теофан, а и в някои други византийски текстове, стои един изгубен днес византийски източник. Целта на тази дидактична по характер творба е била да представи в унизителна светлина гибелта на нечестивия василевс, който влязъл в конфликт с църквата, настроил срещу себе си широки кръгове на обществото и заради своята алчност и гордост бил заслужено наказан от Господ чрез скитите-българи⁴³.

Този изгубен днес текст се е базирал върху популярните Херодотови описания за обичаите на таврите и на скитите-номади, намерили изключително широко разпространение в античната историко-географска литература. Не бива да се забравя, че традициите на древногръцката литература били живи във Византия, където античните

топоси са били познати и разбираеми за всеки добре образован човек. Закономерно следствие от това е, че византийските наблюдения “върху битието на различните народи следват в общи линии схема, утвърдена още в трудовете на антични автори като Херодот, Хипократ, Аристотел, Полибий, Страбон, Клавдий Птолемей и др.”, макар и тези традиции да били доразвити “под влияние на прагматичните дипломатически, стопански и военни нужди на империята”⁴⁴.

Тук ще направя един кратък преглед на античната традиция за скитите, продиктуван от необходимостта да се ревизира аргументирано остарялото схващане на Бешевлиев, че изготвянето на чаши от черепи през античността е било “много разпространен обичай”. Всъщност, повечето от приведените от автора свидетелства⁴⁵ представляват продължение на Херодотовата традиция за скитите и другите северни народи и широкото практикуване на такива обичаи не може да се смята за доказано⁴⁶.

Според Херодот, таврите принасяли в жертва корабкрушенците и въобще всички заловени в морето елини, “отрязвали им главата и си я носели въщи, където я забивали на висок прът, който издигали високо над къщата, най-вече над отвора на огнището ...”⁴⁷.

Скитските военни обичаи пък включвали: човешки жертвоприношения; изпиване кръвта на първия повален в боя противник; отрязване главите на всички победени в боя врагове, одиране на скалповете и използването им като кърпи, за украса на конски юзди, съшиването им в наметала. “А що се отнася до самите глави, но не на всички, а само на най-големите им врагове, те постъпват така: отрязват частта, достигаща малко над веждите, и я изчистват; ако скитът е беден, той я обвива само със сурова волска кожа и така я използва, а ако е богат, след като я обвие отвън със сурова кожа, я позлатява отвътре и така я използва вместо чаша”⁴⁸.

Приведеният пасаж е лишен от твърда историческа основа, доколкото е свързан с използваната твърде волно⁴⁹ от Херодот епична поема “Аримаспея”, в която се описвало посещението на Аристей от Проконес (VI в. пр. Н. е.) при северното племе иседони⁵⁰. На погребалните си пиршества иседоните смесвали месото на жертвени животни с месото на починалия родител на домакина и ги изяждали; после почиствали и позлатявали главата на мъртвия и я използвали като свещен образ, извършвайки всяка година големи жертвоприношения⁵¹. От разказа за иседоните води произхода си и фантастичното Херодотово сведение⁵² за племето андрофаги, поставени на север от скитите-земеделци⁵³ по р. Бористен (Днепър): “Андрофагите имат най-диви обичаи от всички хора. За тях няма ни съд, ни закон. Номади са, носят дрехи, подобни на скитските, но говорят на свой собствен език; единствени те по тези места ядат човешко месо”⁵⁴.

Описанията на Херодот с течение на времето били преосмислени и в античната традиция надделяла тенденцията всички народи северно от Евксинския понт и Каспийско море да бъдат причислявани към скитите, а самото име “скити” било схващано като равнозначно на “номади”⁵⁵. Затова и Страбон (ок. 64 г. пр. Н. е. – ок. 20 г. от н. е.) пише, че древните елини наричали известните народи от северните страни с общото име “скити” или “номади”, както впоследствие всички западни народи били наричани келти или ибери, а всички южни страни до океана – Етиопия. Така се стигнало и до разпределянето на световните посоки (тук Страбон цитира изгубения труд на Ефор⁵⁶) между големите народи: изток на индийците, юг на етиопците, запад на келтите, север на скитите, като Етиопия и Скития били смятани за по-големи от останалите страни⁵⁷.

Плиний Стари (23/24 – 79 г.) отбелязва, че всички племена на север от Истър били смятани за скитски, но навсякъде името на скитите преминавало в това на сарматите или на германците; древното си име били запазили само почти непознатите скитски племена в най-отдалечените [северни – бел. А. Н.] страни⁵⁸. На друго място Плиний изрично подчертава, че има много скитски племена, които се хранят с човешко месо⁵⁹.

“Скитските топоси”, свързани с традицията на Херодот, послужили през късната античност за описанията на сарматите, аланите, хуните.

За Амиан Марцелин (кр. IV в.) аланите са “предишните масагети”⁶⁰, които включват дори неврите и антропофагите, и населяват скитските степи чак до Ганг. Приписал на аланите набора от черти, присъщи в по-старата историческа традиция на скитите – номади, авторът характеризира по абсолютно същия начин обичаите и бита на хуните, които нахлули в земите на аланите и ги подчинили⁶¹. За да разнообрази портрета на хуните, Амиан Марцелин допълнително ги демонизира: те са ‘bipedes bestiae’ (двукраки зверове), диви, не употребяват огън, хранят се с корени и полусуrowо месо; сред готските племена северно от Дунава се разнасяла мътва, че този надигнал се като снежна виелица, невиджан род хора унищожавал всичко, изпречило се по пътя му, подобно на вихър, спускащ се от високи планини⁶².

Зависимост от Херодотовите описания на скитите се открива при описанията на хуните в трудовете на Евнапий (349 – след 404)⁶³, Приск (V в.)⁶⁴ и др. В ранносредновековната историческа традиция етнонимът “хуни” постепенно добил обобщаващ смисъл, като се превърнал практически в синоним на събирателния етноним “скити”. Като коментира историята на Теофилакт Симоката, М. Уитби констатира, че у този автор “гепидите могат да бъдат представени като хуни, “които е по-обичайно за повечето да бъдат наричани турки” (IV. 6. 10); самите тюрки са третирани като хуни (III. 6. 9), но също и като скити (V. 10. 15. etc.), което се отнася и за аварите (I. 3. 2; 8. 2)”⁶⁵. Очевидно е впрочем, както пишат някои съвременни изследователи, че във византийската литература етнонимът “скити” окончателно се превръща в един “обобщаващ литературен термин за [обозначаване на] всички северни варвари”⁶⁶.

Така зловещите разкази за скитските племена, които станали стабилна част от репертоара на античната географска и историческа книжнина⁶⁷, оказали дълбоко влияние върху средновековните исторически и географски представи⁶⁸.

Скитски произход и черти често били приписвани и на славяните. Прокопий Кесарийски изброява враждебните на Византия варварски народи на север от Дунава (хунските и готските племена, племената в Таврия и Скития, склавините и някои други), които били “наричани от най-древните историци савромати, живеещи на кола илц метанастии”⁶⁹. Няколко века по-късно един византийски епитоматор на Страбон от втората половина на X в. пише: А сега прочее скитите славяни обитават целия Епир, (почти) цяла Елада, Пелопонес⁷⁰. Подобни представи за славяните са присъщи и на редица западни средновековни автори⁷¹.

Интерес в тази насока представлява диалогът на Псевдо-Кесарий (ок. средата на VI в.), където се отхвърля определящата роля на седемте земни климата за оформянето на нрава и обичаите на народите. За целта авторът използва полярното сравнение между два сходни по произход северни (скитски) народа, от които единият е звероподобен и нечестив, а другият – добронамерен и дори чужд на месоядството⁷². В диалога се сочи, че в една и

съща област [“климат”] живеят и склавините, и фисонитите, наричани още дануви; обаче първите с удоволствие ядяха женски гърди, пълни с мляко, а кърмачетата хвърляли като мишки на камъните; вторите пък се въздържали дори да употребяват месо⁷³. Склавините били надменни и самовластни, не се подчинявали на власт и убивали своите предводители; ядяха мишки, диви котки, мечки, като се викали взаимно с вълчи вой. Данувиите пък се въздържали от алчност и се подчинявали всекому.

Приведеното описание на славяните е силно повлияно от античната традиция за скитите – човекоядци (мастофагията тук е само вариант на човекоядството). Внимание заслужава тезата на М. Дринов, че казаното във “Видение на пророк Исая за последните времена”: “[краят на света ще настъпи – бел. А. Н.] ... когато Евангелието започне да се проповядва между чедоядци и кръвопийци!...”, е парафраза на един апокалиптичен пасаж от евангелието на Матей (Мат. 24, 14), като под “чедоядци и кръвопийци” тук се визират русите⁷⁴.

Мотивът за общуването на славяните чрез вълчи вой в диалог на Псевдо-Касарий несъмнено възхожда към описаното у Херодот ежегодно превръщане на живеещото на север от Черно море магьосническо племе неври във вълци. През средновековието вълчий вой (Свидас го сочи като характерна черта на аварите) “се смята отлика на “варварите” при техните нападения или дори при взаимно общение”⁷⁵. В Пространното житие на Константин-Кирил се казва, че по време на своята Хазарска мисия (860 – 861 г.) светецът бил нападат в кримските степи от угри, които виели като вълци и искали да го убият⁷⁶. П. Кирай смята, че това житийно сведение отразява обичая на маджарите-езициници да вият като вълци и като кучета при нападение и привежда редица интересни доказателства за това⁷⁷. По-вероятно е обаче тук да имаме работа с познатата ни вече “скитска топка”, като описаната още от Херодот “ликантропия” на неврите е била свързвана първоначално общо със славяните, а по-късно – с русите. Така, Георги Пизидес (+ 631/634) нарича славяните, участвали в аварските нападения срещу Византия, “славяни вълци”⁷⁸, а в Пандеховото сказание (ср. XIII в.) се предсказва: “Русите ще завият по вълчи и ще се разпилеят; жестока смърт ще получат, ще се стопят като восък пред лицето на огъня”⁷⁹.

Убийството на кърмачета у Псевдо-Кесарий пък ни насочва към едно описание на хуните (за византийците те също са скити) в сирийската легенда за Александър Македонски (датира се към 628 – 629 г.): “Те се обличат в кожи ..., ядат сурово месо ...⁸⁰, пият кръвта на хора и животни ...⁸¹. Те са по-бързи от вятъра ... Те изпреварват слуха [плъзнал] във вселената, че са тръгнали на война, защото те са вълшебници ...⁸². Когато излизат на война, те довеждат бременна жена, разпалват огън и като я привързват към огъня, детето ѝ се сварява в нея, червото ѝ се разтваря и детето излиза от него сварено. слагат в съд, сипват върху него вода и разтварят тялото му в нея⁸³. Те потапят в тази вода своите мечове, лъкове, стрели, копия и ги намокрят. На всеки, който се докосне до тази вода, му се струва, че с него има сто хиляди конници, а на всеки [събрани] сто мъже се струва, че на тяхната страна стоян сто хиляди пълчища демони, защото техните вълшебници са по-силни от всички [вълшебници] на другите царства”⁸⁴.

* * *

С античните представи за северните (“скитски”) народи е свързана появата в трудовете на късноантичните и раннохристиянските автори на легендата за нечистите народи, които уж били затворени от Александър Македонски зад северните планини

(Кавказ) и щели да опустошат света в “последните времена” преди Второто пришествие⁸⁵. Към тези народи през VI – VII в. започнали да бъдат причислявани и българите.

Известно е, че по време на своите походи Александър станал жертва на едно недоразумение⁸⁶ – той сметнал достигнатата от него р. Яксарт (дн. Сърдаря) за р. Танаис (Дон), която според някои антични географски представи разделяла Европа от Азия, като се спускала от Кавказ през земите на скитите и се вливала в Меотидското езеро (Азовско море)⁸⁷.

Слуховете за покоряването на Скития от македонския владетел, породили и легендата как Александър преминал през Кавказ. В действителност, при своя източен поход царят прекосил не Кавказките (наричани по различно време между I и VI в. “сарматски”, “иверийски”, “алански” или “хунски”) порти, които се идентифицират с Дарялския проход в Централен Кавказ⁸⁸, а разположения южно от Каспийско море близо до днешния гр. Техеран проход Каспийски врати⁸⁹. Първ Йосиф Флавий (I в.) отбелязва, че при похода си към Закавказието през 72 – 74 г. аланите минали през “прохода, който цар Александър затворил с железни врати”⁹⁰. Така легендата свързала македонския цар с изграждането на Кавказките порти (т. е. на укрепленията в Дарялския проход в Централен Кавказ), които трябвало да препятстват нашествията на скитските народи от север – било сармати, алани или хуни. През VI – VII в. “Каспийски врати” започва да бъде наричан проходът Дербент, разположен между крайните източни склонове на Кавказ и брега на Каспийско море и укрепен от сасанидските персийски владетели Кавад I (488 – 531) и Хозрой I Ануширван (531 – 579)⁹¹.

В съставеното през третата четвърт на VII в. сирийско Видение на Псевдо-Методий Патарски преграденият от Александър Велики проход е наречен “порта на света от север”. Народите, които македонският цар затворил с Божия помощ отвъд портата, били потомци на Яфет, “мръсни и грозни на вид ... те ядяха земни гадове, мишки и кучета, и не покривали и не погребвали своите мъртви, и ядяха зародишите, които жените им помятали, сякаш са нещо вкусно ...”. Ужасени от техните отвратителни дела, царят преградил прохода, който водел към тях, с неразрушима врата, “защото тези нечисти народи, които са затворени вътре, си служели с всички грехове на магията”⁹².

Този комплекс от негативни представи за степните народи, дооформил се в периода след голямото хунско нашествие през Кавказ до Сирия през 395 г., бил прехвърлен закономерно и върху българите: тяхното присъствие в “хунските предели” северно от Каспийските (Кавказките) врати е засвидетелствано в завършената през 569 г. сирийска хроника на Псевдо-Захарий Ритор, който ги поставя в състава на обитаващите там тринадесет номадски народа /наред със сабирите, аланите, аварите, хазарите, ефталитите и др.⁹³.

През VIII – IX в., когато споменът за Кубратова “стара голяма България” край Азовско море и в Предкавказието бил още жив, неизвестен византийски книжовник вписал българите в списъка на покорените от Александър северни народи, интерполиран към редакция в на съставения през III в. роман на Псевдо-Калистен за живота на македонския владетел: “Аз, Александър, цар на македонците, покорих тези множества от многобройни народи: ... авари, славяни, ... оногури, ... руси, ... хазари, българи ...”⁹⁴.

Разпространената сред византийците идентификация на българите като “скити” и честото споменаване на тяхното народностно име наред с имената на останалите

“скитски” и “хунски” племена, обитаващи земите северно от Кавказките порти, е неоспоримо свидетелство, че българите са били възприемани като един от многобройните нечисти народи, които Александър затворил в северните предели на света⁹⁵. Тази византийска представа е отразена и в легендата за произхода на българите в краткото житие на Климент Охридски (нач. XIII в.), написано от Димитър Хоматиан: “Този велик наш отец и светилник на България бил по род от европейските мизи, които народът обикновено знае и като българи. Те били изселени в старо време от военната сила на Александър от разположения край Бруса Олимп към Северния океан и Мъртвото море, а след като минало много време, със страшна войска преминали Дунава и завзели всички съседни области: Панония и Далмация, Тракия и Илирик, а и голяма част от Македония и Тесалия”⁹⁶.

Според един арабски коментатор на ал-Масуди, Сурури (починал през 1561 – 1562), Александър Велики по време на своя поход на изток пристигнал в България и построил между две високи планини стена, за да възпре народите Гог и Магог⁹⁷. Възможно е под “България” Сурури да има предвид познатите в арабската средновековна географска литература “вътрешни българи”⁹⁸. Тази тюркско-българска общност заемала през IX – X в. степените източно от р. Днепър, югозападните части на Кримския полуостров и Предкавказието до р. Кубан, т. е. областите, за които през античността са съществували слухове, че са били покорени от Александър Македонски при неговия фантастичен поход в Скития. С течение на времето обаче в арабската и персийската литература измисленият поход на Александър към северните предели на обитаемия свят започнал да се свързва с Волжка България. Тази тенденция е отразена в създадената ок. 1191 г. от Низами поетична творба “Искендер наме”, където се твърди, че град Булгар е построен от Александър Велики⁹⁹. Мароканският пътешественик от XIV в. Иби Батута пише, че вхождат към страната на мрака (т. е. крайния север) е през Булгар, а ал-Омари (египетски историк и географ от XIV в.) отбелязва, че чуждите търговци не достигали по-далеч (на север) от град Булгар: българските търговци пък достигали до Чулиман, а чулиманските търговци стигали до земите на народа юра, отвъд които вече нямало селища, “освен голямата кула, построена от Искендер (Александър – бел. А. Н.) по подобие на висок фар; зад нея няма път, а само мрак”¹⁰⁰.

Въпросът за влиянието на античната топка върху описанията на българите във византийската историческа литература е изключително сложен и изисква продължителен системен анализ. Но дори изложеното дотук ни позволява да твърдим, че архаичният етноним “скити”, с който византийските автори често заместват българското народноимено име, маркира наличието на определени възгледи за произхода на българите, с които можем да си обясним по-добре защо “в представата за българската земя у византийците си остава господстващ образът на врага, както и страхът от неизвестното”¹⁰¹.

Бележки

¹ **Малингулис, Ф. К.** вопросу о раннеславянском язычестве: свидетельства Псевдо-Кесария. - Византийский временник. 51 (1991), 86.

² Общо за топосите (loci communes) в средновековната литература: **Буланни, Д.** Античные традиции в древнерусской литературе XI – XVI вв. [= Slavistische Beiträge, Band

278]. München, 1991, 217 – 223; **Милтенова, Л.** Топоси. - В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. С., 1992, 467 – 468.

³ **Theophanis Chronographia.** Recensuit Carolus de Boor. I. Lipsiae, 1883, 491. 17 – 22; ГИБИ III, 283. Общо за похода на Никифор I срещу България и за неговия разгром: **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове I/1. С., 1970, 326 – 337; **Ostrogorsky, G.** History of the Byzantine State. Oxford, 1980, 195 – 197; **Томић, Л.** Крум и неговия словенски архонт. – Историски часопис, II (1949 – 1950), Београд, 1951, 87 – 89; **Dujcev, I.** La chronique byzantine de l'an 811. – Travaux et Memoirs, I (1965), 205 – 254 [= **Dujcev, I.** Medioevo bizantino-slavo. II. Roma, 1968, 425 – 489]; **Niavis, P.** The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I (AD 802 – 811). Athens, 1987, 221 – 249.

⁴ **Бешевлиев, В.** Чаши от черепи у прабългарите. – Годишник на СУ. Историко-филологически факултет. XXII. С., 1926, 3 – 23; **Бешевлиев, В.** Първобългарите. Бит и култура. С., 1981, 67 – 68.

⁵ **Бешевлиев, В.** Чаши от черепи ..., 15.

⁶ **Бешевлиев, В.** Византийски триумфални обичаи, акламации и титли у българите в IX в. – Известия на Етнографския институт с музей. III (1958), 3 – 7; **Beševliev, V.** Ein byzantinischer Brauch bei den Protobulgaren. – Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. X (1962), 17 – 28 [repr. in: **Beševliev, V.** Bulgarische – Byzantinische Aufsätze. Variorum Reprints: London, 1978, XXXV].

⁷ **Dujcev, I.** La chronique ... [= **Dujcev, I.** Medioevo bizantino-slavo. II..., 478].

⁸ **Благоев, Н.** Княз Крум. – Годишник на СУ. Юридически факултет. XIX. С., 1924, 53.

⁹ **Wortley, J.** Legends of the Byzantine Disaster of 811. – Byzantion, 50 (1980), 541 – 542.

¹⁰ **Pauli Historia Langobardorum.** I, 27 (ed. L. Bethmann, G. Waitz. Monumenta Germaniae Historica – Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI – IX. Hannoverae, 1878, 69. 15 – 19).

¹¹ **Wortley, J.** Legends of the Byzantine Disaster ..., 542.

¹² **Moravcsik, G.** Byzantinoturcica. II. Sprachreste der Türkvolker in der byzantinischen Quelle. Berlin, 1958, 25, 279 – 283.

¹³ **Chronique de Michel le Syrien,** patriarche Jacobite d'Antioche (1169 – 1199). Éd. Et trad. Par J. – B. Chabot. II. Paris, 1904, 363 – 364; **Златарски, В.** Известие на Михаил Сирийски за преселението на българите. – Известия на Историческото дружество. IV (1915), 37 – 52 [= **Златарски, В.** Избрани произведения. I. С., 1972, 52 – 67]; **Altheim, Fr., R. Stiehl.** Michael der Syrer über das erste Auftreten der Bulgaren und Chazaren. – Byzantion, 28 (1958), 110; **Gjuzelev, V.** Medieval Bulgaria. Byzantine Empire. Black Sea – Venice – Genoa. Villach, 1988, 29; **Whitby, M.** The Emperor Maurice and his historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare. Oxford, 1988, 128 – 129.

¹⁴ **Gjuzelev, V.** Medieval Bulgaria ..., 29; **Whitby, M.** The Emperor Maurice and his historian ..., 129.

¹⁵ **Iosephus Genesius.** Reges. IV (Genesius. Ex recognitione C. Lachmani. Bonnae, 1934, 85, 21 – 86. 1); ГИБИ, IV, 334.

¹⁶ **Leo Diaconus.** Hist. VI. 8 (Leonis Diaconi Caloënsis Historiae libri decem. E recensione C. V. Hasii. Bonnae, 1828, 130. 18 – 23); ГИБИ V, 252.

¹⁷ **Moravcsik, G.** Byzantinoturcica. II. 100.

¹⁸ **Theophylacti Bulgariae archeipiscopi Martyrium SS. Quindecim illustrium martyrium qui imperante impio Juliano Apostata Tiberiopolis, quae Strumitza bulgarice dicitur passi sunt, 28**

(PG CXXVI, 189); ГИБИ IX/2, 62–63.

¹⁹ Тъпкова-Заимова, В., А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. С., 1996, 192–206.

²⁰ Moravcsik, G. Byzantinoturcica: II, 280–282; Бешевлиев, В. Началото на българската държава ..., 40–41.

²¹ В. Бешевлиев приема, че съставителят на летописа е знаел за първоначалния торкски произход на българите, като отдава това на обстоятелството, че през XI в. вероятно “е имало все още стари, неславянизирани първобългари” /Бешевлиев, В. Началото на българската държава ..., 40–41/. Едва ли обаче толкова дълбоки мотиви са ръководели анонимния български книжовник – най-вероятно той просто е заимствал познатата ни “скитска легенда” за произхода на българите от неизвестен гръцки източник, като е идентифицирал скитите със съвременните му кумани.

²² Nicephorus Gregoras. Hist. II. 2 (Nicephori Gregorae Historia Byzantina. Cura L. Schopeni. I. Bonnae, 1829, 26. 16–27. 4); ГИБИ XI, 126.

²³ Fehling, D. Herodotus and his ‘Sources’. Citation, Invention and Narrative Art [= ARCA. Classical and Medieval Texts, Papers, Monographs, 21]. Leeds. 1989, 41–45.

²⁴ Herod. Hist. IV. 5–8. Навсякъде цитирам Херодот според последния български превод на неговия труд: Херодот, История. I. Кн. I–III. С., 1986; II. Кн. IV–IX. С., 1990.

²⁵ Theophanis Chronographia. I, 356. 18–358. II; ГИБИ III, 261–263.

²⁶ Nicephori arciepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica. Ed. C. de Boor. Lipsiae, 1880, 33. 13–34. 19; ГИБИ III, 295.

²⁷ Иречек, К. История на българите. С., 1978, 145; Кулаковский, Ю. История Византии. III (602–717). Киев, 1915 [repr.: Varionum Reprints, London, 1973], 376–379; Бурмов, Ал. Въпроси из историята на прабългарите. – Годишник на СУ. Историко-филозофски факултет. XLIV (1948), 2, 34–35 [= Бурмов, Ал. Избрани произведения. I. С., 1968, 75–76]; Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1981, 181; История на България. II. С., 1982, 89; Gjuzelev, V. Medieval Bulgaria ..., 30–37.

²⁸ Moravcsik, G. Byzantinoturcica. II, 13–15.

²⁹ Бабииков, М. К изучению византийской этнонимии. – Византийские очерки. [4.] Труды советских ученых к XVI Международному конгрессу византинистов. М., 1982, 154.

³⁰ Бешевлиев, В. Произход и етническа принадлежност на първобългарите според византийските и латинските извори. – Сборник в памет на проф. С. Ваклинов. С., 1984, 16.

³¹ Дуйчев, И. Славяни-скити. – Slavica, 1960, No 1, III. Виж също: Рајковић, М. О пореклу Томе, воше устанка 821–823 г. – Сборник Радова Византолошког Института, II (1953), 33–38.

³² Leonis Philosophi Tactica. XVIII, 43–45 (PG CVII, 956–957); ГИБИ IV, 168.

³³ M. Psellus. Laudatio in Ioannem Mauropum (ed. K. Sathas – Μεσαιωνική βιβλιοθήκη. V. ‘Ev Βενετία, 144); ГИБИ VI, 117.

³⁴ M. Psellus. Chronographia. I, 31 (Michel Psellos. Chronographie on histoire d’un siecle de Byzance /976–1077/, texte établi et traduit par E. Renauld. I. Paris, 1926, 19); ГИБИ VI, 93. Виж също: M. Psellus. Chronographia. IV. 43 (ed. Renauld. I, 79); ГИБИ VI, 96.

³⁵ M. Psellus. Epitaphium caesarissae Irenae (Michaelis Pselli Scripta minora. Ed. E. Kurtz, Fr. Drexl. I. Milano, 1936, 60); ГИБИ VI, 118.

³⁶ M. Psellus. Historia Syntomos. 81; 106 (Michaelis Pselli Historia Syntomos. Editio

priceps. Rec. W. J. Aerts [= Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Ser. Berolinensis. Vol. XXX]. Berolini et Novi Eboraci, 1990, 70. 65; 108. 57–58).

³⁷ The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. II. Oxford University Press, New York – Oxford, 1991, 922.

³⁸ Ennodius. Panegyricus dielus elementissimo regi Theoderico. V (Monumenta Germaniae Historica – Auctores antiquissimi. VII. Berolini, 1885, 205. 34–206. 2); ЛИБИ I, 299.

³⁹ Herod. Hist. IV. 2.

⁴⁰ Goffart, W. The Narrators of Barbarian History (A. D. 550–800). Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Raul the Deacon. Princeton University Press, 1988, 392.

⁴¹ Paul. Oros. Hist. V. 23 (PL XXXI, 980).

⁴² За тези събития: Геров, Б. Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. I. – Годишник на СУ. Филологически факултет. LIV (1959/1960), №3, 173–174.

⁴³ Ostrogorsky, G. History of the Byzantine State ..., 187–191. Като една причина за тежашото над името на Никифор I “проклятие на паметта” (damnatio memoriae) И. Дуйчев изтъква взетите от василевса през 809–810 г. мерки по принудително заселване на византийски поданици от други краища на империята в земите на разбунтувалите се през 805–807 г. славянски племена на п-ов Пелопонес, което допринесло за недоволството срещу императора (Дуйчев, И. Въпроси за византийско-славянските отношения и византийските опити за създаване на славянска азбука през първата половина на IX в. – Сб. Константин-Кирил Философ. Български и славянски първоучител. С., 1983, 104–105; сравни: Ostrogorsky, G. History of the Byzantine State ..., 191–195).

⁴⁴ Ангелов, П. Земята на българите през погледа на византийците. – Родина, 1996, № 4 (юли – декември), 51.

⁴⁵ Бешевлиев, В. Чаши от черепа ..., 8–14.

⁴⁶ Специално внимание заслужава приведеното в “Повесть временных лет” сведение, че печенегите направили чаша от главата на убития през 972 г. киевски княз Светослав (Бешевлиев, В. Чаши от черепа ..., 12; Beševliev, V. Ein byzantinischer Brauch ..., 28). Още Ф. Терновский отбелязва силното сходство между описанието на Никифоровата гибел у Г. Амартол и сведението за смъртта на Светослав в най-стария руски летопис, без обаче да потърси обяснението на това любопитно обстоятелство (Терновский, Ф. Изучение византийской истории и ее тенденциозное приложение в Древней Руси. I. Киев, 1875, 98–99). Н. Гудзий дипломатично отбелязва: “Аналогичный рассказ имеем в Хронике Георгия Амартола. Там болгарский князь, убив греческого царя Никифора, делает также из черепа его чашу.” (Гудзий, Н. История древней русской литературы. М., 1941, 127). Старобългарският превод хрониката на Амартол наистина е един от основните източници на “Повесть временных лет”, което дава основание да приемем, че в основата на руското летописно сведение за смъртта на Светослав стоян не реални факти, а именно византийското описание на Никифоровата смърт, подчертано от тази преводна хроника (Истриин, В. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. I. Текст. Петроград, 1920 [repr. in: Slavische Propyläen. Band 135, I. München, 1972], 487. 24–26).

⁴⁷ Herod. Hist. IV. 103.

⁴⁸ Herod. Hist. IV. 62–65. Аполодор (II в. пр. н. е.) в изгубеното днес съчинение “За корабите” (схолии към каталога на корабите в “Илиада”) отбелязва, че в древни времена Черно море “било недостъпно за плаване и се наричало Негостоприемно по причина на

бурите и дивостта на живеещите около него племена, особено на скитските, които принасяли чуждоземците в жертва, хранели се с [човешко] месо и използвали черепи вместо чаши ...” Страбон обаче смята, че Омир правилно е описал благочестието на съвременните му номади – нравите на скитите се развалили с идването на гърците, когато те се запознали с разкоша и страстта към удоволствия. Тогава скитите станали разбойници, започнали да убиват чужденците (Strab. VII, 3, 3; Латышев, В. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. I. 1 [СПб, 1893, 111 – оттук насетне: ИСК]).

⁴⁹ Fehling, D. Herodotus and his ‘Sources’ ..., 47.

⁵⁰ Иседоните били съседи на агригаите (Herod. Hist. IV. 25), които живеели в подножието на висока планина, която Б. Рибакон свързва с южните склонове на Уралския хребет (Рыбаков, Б. Геродотова Скифия. Историко-географический анализ. М., 1979, 188).

⁵¹ Herod. Hist. IV. 26.

⁵² Б. Рибакон характеризира андрофагите като “пабалти” и ги поставя в басейна на Горен Днепър, в ареала на Днепро-Двинската археологическа култура от VI – IV в. пр. н. е. (Рыбаков, В. Геродотова Скифия ..., 151, 188 – 189, 191, 202). Мисля, че андрофагите са един от фантастичните народи, населявали северната периферия на обитаемия свят и едва ли сведенията за тях имат реален исторически характер.

⁵³ “Над тях [скитите-земеделци] надалеч се простира пуста земя, а след нея живеят андрофатите, отделен народ, който няма нищо общо със скитския. Над тях е вече наистина пустиня ...” (Herod. Hist. IV. 18).

⁵⁴ Herod. Hist. IV. 106.

⁵⁵ Хипократ и Ефор у: ИСК I. 1, 89 – 90.

⁵⁶ Латышев, М. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. – Вестник древней истории, 1947, № 2, 320.

⁵⁷ Strab. Geogr. I, 2, 27 – 28; ИСК I, 1, 94. В съответствие с този географски възглед Страбон пише на друго място, че т. нар. източни скити обитават от източното крайбрежие на Каспийско море до Източното море и Индия. Според него, древните писатели наричали всички народи на север от Евксинския понт, Истър и Адриатическо море скити и келтоскити, а още по-древните – хипербореи, савромати и аримаспи; народите пък от източната страна на Каспийско море били наричани саки и масагети (Strab. Geogr. XI, 6, 2; ИСК I, 1, 148 – 149).

⁵⁸ Plin. Nat. Hist. IV. 80 – 81; ИСК II, 1, СПб, 1904, 171 – 172.

⁵⁹ Plin. Nat. Hist. VII, 9 – 12; ИСК II, 1, 186. Плиний следва Херодот, когато описва скитските племена в Северното Причерноморие, но поставя източно от Каспийско море още един скити-антропофаги, различни от Херодотовите андрофаги (Plin. Nat. Hist. VI, 53; ИСК II, 1, 185). Съвременникът на Плиний Стари – Помпоний Мела, също набляга върху суровите нрави и жестокостта на скитите (De chronographia. II, 9 – 15; ИСК II, 1, 121 – 123). Гай Юлий Солин (III в.) в своя труд “Collectanea rerum memorabilium” следва Плиний, като доразвива образа на скитите-човекоядци и диваши: неврите извършвали човешки жертвоприношения и стъквали огньовете от човешки кости (сравни: Herod. Hist. IV. 61); гелоните правели дрехи за себе си и покривала за своите коне от кожата на убитите врагове; европейските антропофаги се хранели с човешки вътрешности, а азиатските антропофаги – еседоните, “разкъсвали със зъби трупове на починалите си роднини”; скитотаврите колели пришествието за жертвоприношения; скитите във вътрешността на страната живеели в пещери, правели чаши от черепите на враговете си и т. н. (Solinus. Collectanea. 15, 1-4, 13 – 15; ИСК II, 2. СПб,

1906. 273 – 278).

⁶⁰ Йосиф Флавий пише, че аланите са “скити, които обитават около Танаис и Меотидското езеро” (Bell. Ind. VII, 7, 4; Тревер, К. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании IV в. до н. э. – VII в. н. э. М. – Л., 1959, 126).

⁶¹ Amm. Marc. Res gestae. XXXI, 2 – 3; ИСК II, 2, 337 – 342.

⁶² Amm. Marc. Res gestae. XXXI, 3, 8; ИСК II, 2, 344. Картината, изобразяваща появата край Дунавския лимес на панически бягащите пред преследващите ги хуни готски племена, не отговаря напълно на действителността: вероятно между разгрома на аланите от хуните и силния натиск върху готите, довел до събитията от 376 г., е минало доста време (може би няколко години). П. Хедър отбелязва: ‘My own instinct is that Ammianus is briefly summarizing the events of more like ten to twenty years, rather than the year or so which is generally allowed’ (Heather, P. The Huns and the End of the Roman Empire in Western Europe. – English Historical Review. Vol. CX. No 435 (February 1995), 5 – 7).

⁶³ Blockley, R. The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius. Olympiodorus, Priscus and Malchis. Liverpool, 1981, 12.

⁶⁴ Blockley, R. The Fragmentary Classicising Historians ..., 54 – 55; Fehling, D. Herodotus and his ‘Sources’ ..., 48.

⁶⁵ Whitby, M. The Emperor Maurice and his historian ..., 346.

⁶⁶ Cameron, A., J. Herrin. Constantinople in the Early Eight Century: The Parastaseis syntomoi chronikai. Leiden, 1984, 186.

⁶⁷ За генезиса и развитието на античните представи за враждебния свят на северните варвари: Тодоранова, В. Митът за чуждия северен свят в античната литература. – В: Предци и предтечи. Митове и употии на Балканите. Благоевград, 1997, 45 – 54.

⁶⁸ Beazley, R. The Dawn of Modern Geography. I – II. New York, 1949; The History of Cartography. I. Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean. Ed. by J. V. Harley and D. Woodward. Chicago – London, 1987, 330 – 332; Fehling, D. Herodotus and his ‘Sources’ ..., 44 – 45, 254.

⁶⁹ Procopii Caesariensis De aedificiis. IV. I. 4 – 5 (Opera omnia, ed. J. Haury, add. Et corrig. G. Wirth. IV, Lipsiae, 1964, 103); ГИБИ II, 154 – 155.

⁷⁰ Müller, G. Geographi Graeci minores. II. Paris, 1861, 547; ГИБИ V, 311; Weiss, G., A. Katsanakis. Das Ethnikon Sklabenoi, Sklaboi in den griechischen Quellen bis 1025 [= Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Beiheft Nr. 5]. Stuttgart, 1988, 126 (No 132).

⁷¹ Ще посоча няколко примера по свободното издание Reisinger, J., G. Sowa. Das Ethnikon Selavi in den lateinischen Quellen bis zum Jahr 900 [= Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Beiheft Nr. 6]. Stuttgart, 1990: “itemque Slavorum ... naves aliique Scythiae populi” (S. 93. 136), “Alanos, quos dicunt Sclavos” (S. 106), “Sexta ut hora noctis Scitharum est patria, unde Sclavinorum exorta est prosapia” (S. 120); “Sclavi ... qui Hini uocabantur” (S. 128).

⁷² Критично издание на гръцкия текст: (Pseudo-) Kaisarios. Die Erotapokriseis. Ed. R. Reidinger. München, 1989. Виж също: Кристанов, Цв., И. Дуйчев. Естествознанието в средновековна България. С., 1954, 258 – 259, 322 – 325; ГИБИ, I, 190 – 193; Weiss, G., A. Katsanakis. Das Ethnikon Sklabenoi ..., 29/No 111; Свод древнейших письменных известий о славянах. I. М., 1994, 251 – 259; Тъпкова-Занмова, В. Средновековни представи за народите отвъд Дунава. – Българите в Северното Причерноморие, Изследвания и материали. Том пети. Велико Търново, 1996, 31 – 32; Тъпкова-Занмова, В. Пътища на символи и образи. – В:

Средновековните Балкани. Политика, религия, култура. С., 1999, 95-96.

⁷³ Още Ефор прави едно интересно разграничение между останалите скити и савроматите – те не били еднакви по начин на живот: защото първите били дотолкова жестоки, че яднали човешко месо, а вторите, напротив, се въздържат да употребяват за храна дори животни (Strab. Geogr. VII. 3, 9; ИСК I, 1, 115). Същевременно, образът на фисонитите-данувии в диалога носи чертите, преписани на древните мизи от античния коментатор на “Илиада” Посидоний от Апамея (II – I в. пр. н. е.): от благочестие те се въздържали да употребяват за храна одушевени същества и се хранили с мед, мляко и сирене, водейки мирен живот. Страбон, който предава този фрагмент от труда на Посидоний, отбелязва, че мизите у Омир са поставени редом с племена, които трябва да се идентифицират със скитите и сарматите; тези народи и бастарните живеели смесено с тракийците, главно отвъд Истър, но и от отсамната му страна (Strab. Geogr. VII, 3, 3; ИСК I, 1, 110).

⁷⁴ Дринов, М. Видение пророка Исаяи о последнем времени. – Труды XIII Археологического съезда в Харькове, III, М., 1905, 342. Публикувано е само резюме от този доклад, а в личния архив на М. Дринов са запазени някои ръкописни бележки по него (НБКМ-БИЛ, Ф. 111, а. е. 5, л. 238 – 239; а. е. 9, л. 134 и др.). Идентификацията на тези “чедоядци и кръвопийци” с русите Дринов прави като свързва описаните във видението двама царе, които “щели да осмърдят Романия”, с императори Василий II (976 – 1025) и Константин VIII (1025 – 1028), а споменатата женитба на излязлата от рода им царица Анна за змей – с брака на византийската принцеса Анна за киевския княз Владимир Святославич през 988/989 г. “Отношение автора видения к сближению Византии с русскими насочуется; в нем он усматривает признак приближающегося конца мира” – заключава Дринов. В коментара към новото издание на видението е отбелязано само: “Вероятно се визира някакъв династически брак, който е трудно да се идентифицира точно” (Тъпкова-Займова, В., А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина ..., 239).

⁷⁵ Дуйчев, И. Към тълкуването на пространните жития на Кирила и Методия. – Хиляда и сто години славянска писменост 863 – 1963. Сборник в чест на Кирил и Методий. С., 1963, 115 – 116.

⁷⁶ Климент Охридски. Събрани съчинения. III. Пространни жития на Кирил и Методий. Подготвили за печат Б. Ангелов и Хр. Кодов. С., 1973, 96.

⁷⁷ Király, P. ZK VIII. 23.: - Slovo, 25 – 26 (1976), 121 – 125.

⁷⁸ Georgios Pissides. Heraclius II, 73 – 81 (Panegirici epici. Ed. A. Pertusi. Etal, 1959, 254 – 255); ГИБИ III, 66 – 67; Weiss, G., A. Katsanakis. Das Ethnikon Sklabenoi ..., 85 (No 65).

⁷⁹ Тъпкова-Займова, В., А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина ..., 247.

⁸⁰ Една антична схолия към “Одисея”, VIII, 222 споменава, че някои племена не яднали хляб и затова някои били наричани акридоеди и рибоедци, както скитското и масагетското племе се наричат месоядци (Латышев, М. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. – Вестник древней истории, 1947, № 1, 285). Тази антична представа за северните номадски племена е изключително стабилна и вследствие на византийското литературно влияние прониква и в България – в едно видение на пророк Даниил от XIII в. се говори за “народите, живеещи на север, които никога хляб не са вкушали, само месо и чорба” (Тъпкова-Займова, В. Средновековни представи ..., 30; Тъпкова-Займова, В., А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина ..., 208, 215, 219).

⁸¹ Сравни в старобългарското преводно “Прозрение на пророк Даниил за последните

времена и Антихриста” (кр. XIII – нач. XIV в.): “И ще срази измаилтяните, и народите, които обитават северните страни, кръвопийци”. (Тъпкова-Займова, В., А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина ..., 223).

⁸² Идеята за магьосническата сила на хуните също има връзка с Херодотовата традиция за скитите и северните народи, отразена и в сирийската легенда за Александър, където се обяснява, че на север, отвъд хуните и подвластните им племена, има “страшни планини, височини, долини, пропасти и страшни пещери, в които има змии, дракони и ехидни. Хора не могат да минат оттам, защото тогачас ги изяждат змии ...” (Bidge, E. The History of Alexander the Great being the Syrian Version of the Pseudo-Callisthenes. Cambridge, 1889, 265 – 266; Пигулевская, Н. Сирийская легенда об Александре Македонском. – Палестинский сборник, 3 (1958), 93). Още Херодот пише, че неврите напуснали своята прародина и се заселили в земята на будините заради появата на змии (Herod. Hist. IV. 105). Сходна легенда за преселването на хунското племе сабири съобщава Свидас: “Българите унищожили напълно и без остатък аварите. Тези авари прогонили сабинорите, преселници от племената, живеещи покрай брега на океана, които напуснали страната си поради появилите се от разливането на изпарения и явяването на много грифони” (Suidae Lexicon. Ed. A. Adler. I. Lipsiae, 1928, 4; ГИБИ V, 309). Този пасаж се намира във връзка с фрагмент 30 на Приск (Blockley, R. The Fragmentary Classicising Historians ..., 54; Fehling, D. Herodorus and his ‘Sources’ ..., 48).

⁸³ Детеубийство приписват на северните (скитските) народи и някои доста късни извори. Лъв Дякон описва как обсадените в Доростол през 971 г. руси (наричани от историка скити, таври и, тавроскити) погребвали своите мъртви: “Според родния си обичай те заклали над труповете им много пленници – мъже и жени. Извършвайки погребалните обреди, те удавили в Истър деца бозайничета и петли, като ги потопили във водите на реката” (Leo Dias. Hist. IX, 6 (ed. Nasii. Bonnae. 1828, 149, 17 – 24); ГИБИ V, 269; Лев Дякон. История. М., 1988, 78, 209 – 210, бел. 24 – 27). Историческата достоверност на това сведение е твърде съмнителна поради очевидната му връзка с Херодотовите описания на таврите и въобще на скитите (виж някои интересни наблюдения по въпроса у: Симеонова, Л. Лъв Дякон и човешките жертвоприношения край Доростол: мит или действителност. – В: България, Балканите и Европа. Велико Търново, 1992, 306 – 312).

⁸⁴ Budge, E. The History of Alexander ..., 263 – 265; Пигулевская, Н. Сирийская легенда об Александре ..., 92 – 93.

⁸⁵ Легендата е позната на Амброзий Медиолански (+ 397), Йероним (+ 419/420), на църковния историк Сократ (ок. 380 – сл. 439), на Йорданес (VI в.) и др. В раннохристиянската литература затворените от Александър народи били свързани с предсказанието на проф. Йезикиил, че в последните дни Гог от земята Магог, княз на Рош, Мешех и Тувал с огромна конна войска щял да бъде изведен по Божия воля от северните предели срещу Израил (Йез. 38, 18; срвн. Откр. 20, 7 – 9). Още Йосиф Флавий смята скитите за потомци на Магог – син на Яфет и внук на Ной (Antiquitates. 1. 6, 1). Йероним пише, че според юдеите и юдействащите християни Гог са нечистите и безбройни скитски народи отвъд Кавказ, а Андрей Кесарийски (първата пол. VI в.) допълва, че според някои “Гог и Магог са скитски племена от крайния север, които ние наричаме хуни, – по-многочислени и по-войнствени, както виждаме, от всяко царство и народ. Само Божията ръка ги възпира да не завладеят цялата Вселена” (Флоровский, А. “Князь Рош” у пророка Йезикиила (гл. 38 – 39) (Из заметок об имени Русь). – Сборник в чест на В. Златарски. С., 1925, 512; Сюзюмов, М. К вопросу о происхождении

слова Ῥώς, Ῥωσία, Россия. – Вестник древней истории, 1940, № 2, 121 – 123; ГИБИ. I, 195; **Иордан**. О происхождении и деяниях гот. “Cetica”. Вступительная статья, перевод и комментарии Е. Скржинской. М., 1960, 75 – 76, 154, 197; **Тъпкова-Занмова, В.** Средновековни представи ..., 29). Общо за Гог и Магог във византийската апокалиптична литература: **Alexander, P.** The Byzantine Apocalyptic Tradition. University of California Press. Berkeley - Los Angeles – London, 1985, 185 – 192.

⁸⁶ **Anderson, A.** Alexander at the Caspian Gales. – Transactions and Proceedings of the American Philological Association. Vol. LIX (1928), 139 – 142.

⁸⁷ Страбон пише, че пространството между Танаис и Каспийско море, което представлявало голяма част от Азия, според народната мътва било завладяно от Александър, макар той никога да не бил водил войската си там и тази област да не била попаднала под македонска власт (Strab. XI. 7 – 4; ИСК I, 1, 150). Планий Стари съобщава, че Александър построил олтари на границата на Согдиана при р. Яксарт, за да отбележи крайната точка на своите походи (Plin. Nat. Hist. VI. 49; ИСК II, 1, 184 – 185).

⁸⁸ **Anderson, A.** Alexander at the Caspian Gates ..., 142 – 152. Укрепенията Дарялски проход на северната граница на Иберия на водоразделния хребет на Голям Кавказ, откъдето днес минава пътят от гр. Орджоникидзе към гр. Тбилиси. Именно през Дарял минавал традиционният военен път на сарматите и аланите през Кавказкия хребет (**История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII в.** [История народов Северного Кавказа. I.] М., 1988, 82 – 89; **Новосельцев, М.** Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. М., 1990, 106). Същият проход има предвид Страбон, когато казва, че откъм страната на северните номади пътят към Иберия започвал с тридневен изкачване, а после, след четиридневен преход по долината на р. Арава, пътят се охранявал от непристъпна стена (Strab. XI. 3. 5; ИСК I, 1, 140; **Kuun, G.** Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque Orientalis priginis historia antiquissima: Vol. II. Claudiopoli, 1985, 147; **Пигулевская, Н.** Сирийская легенда об Александре ..., 86 – 87; **Пигулевская, Н.** “Железные ворота” Александра Македонского. – Исследования по истории культуры народов Востока. (Сборник в честь академика И. А. Орбели). М. – Л., 1960, 423 – 426; **Strabon.** Géographie. T. VIII (Livre XI). Texte établi et traduit par F. Lasserre. Paris, 1975, 60, n. 1).

⁸⁹ **Anderson, A.** Alexander at the Caspian Gates ..., 130 – 134.

⁹⁰ **Fl. Joseph.** Bell. Ind. VII. 7. 4; **Anderson, A.** Alexander at the Caspian Gates ..., 146 – 147. К. Тревер обаче приема, че при това нашествие аланите са минали през Дербентския проход покрай западния бряг на Каспийско море (**Тревер, К.** Очерки ..., 126).

⁹¹ **Anderson, A.** Alexander at the Caspian Gates ..., 152 – 163; **Коледаров, П.** Каспийски врата. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. II, С., 1995, 236 – 237.

⁹² **Alexander, P.** The Byzantine Apocalyptic Tradition ..., 40 – 41, 49 – 50.

⁹³ **Pseudo-Zacharias.** XII, 7 (The Syriac Chronicle known as that of Zachariah of Mitylene. Translated into English by F. J. Hamilton and E. W. Brooks. London, 1899, 328); **Пигулевская, Н.** Имя “Рус” в сирийском источнике VI в. н. э. – Академику Б. Н. Грекову ю дню семидесятилетия. Сборник статей. М., 1952, 43 – 47; **Бешевлиев, В.** Произход и етническа принадлежност ..., 17; **Gjuzelev, V.** Medieval Bulgaria ..., 20 – 21. Общо за хрониката: **The Oxford Dictionary of Byzantium.** Vol. III. Oxford University Press. New York – Oxford, 1991, 2218.

⁹⁴ **Meusel, H.** Pseudo-Callisthenes nach der Leidener Handschrift. – Jahrbücher für classische Philologie, Supplementband 5 (1864 – 1872), 792; **Moravcsik, G.** Zur Geschichte der

Onoguren. – Ungarische Jahrbücher 10 (1930), 65 [= **Moravcsik, G.** Studia Byzantina. Budapest, 1967, 95]; ГИБИ IV, 9 (фрагмент); **Weiss, G., A. Katsanakis.** Das Ethnikon Sklabenoi ..., 117 – 118 (№ 115) - фрагмент.

⁹⁵ **Николов, А.** Наблюдения върху цикъла старобългарски историко-апокалиптични творби от X – XI в. – Palaeobulgaria, XXI (1997), № 1, 97; **Ангелов, П.** България и българите в представите на византийците (VII – XIV в.). С., 1999, 131.

⁹⁶ **Милев, Ал.** Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, 174 – 175; **Дуйчев, И.** Проучвания върху средновековната българска история и култура. С., 1981, 168 – 169. Легендата е намерила отражение в семейните предания на руските дворяни Воейкови / **Николов, А.** Наблюдения върху цикъла ..., 97 – 98/.

⁹⁷ **Kuun, G.** Relationum ..., 148 (‘Tum (Alexander Magnus) ad solis ortum properans pervenit in Bulgariam, atque inter duos montes altos murum extruxit ad arcendas gentes Gog et Magog’).

⁹⁸ **Gjuzelev, V.** Medieval Bulgaria ..., 34 – 35; **Божилков, И., Хр. Димитров.** Protobulgaria (заметки по истории протоболгар до средината IX в.). – Byzantinobulgaria. IX (1995), 47 – 52.

⁹⁹ **Anderson, A.** Alexander at the Caspian Gates ..., 157.

¹⁰⁰ **Заходер, Б.** Каспийский свод сведений о Восточной Европе. II. Булгары, мадьяры, народы Севера, печенеги, русы, славяне. М., 1967, 61. Ибн Фадлан съобщава, че по време на посещението си в Булгар научил за великанския народ Джудж и Маджудж [т. е. Гог и Магог – бел. моя, А. Н.], който живеел на шест месеца път (северно) от Ложска България, отделен от сушата с море (**Ибн Фадлан.** Пътешествие до Волжска България, 921 – 922. С., 1992, 56 – 58, 81 – 82).

¹⁰¹ **Ангелов, П.** Земята на българите ..., 67.